

**37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia
Állam- és Jogtudományi Szekció**

Budapest, 2025. március 24–26.

Rendező intézmény:
Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar

Állam- és Jog-
tudományi Szekció

**A jobbágyság helyzete a 19. századi cári
Oroszországban**

Kézirat lezárásának dátuma:

2024/05/27

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3.
Jobbágyság helyzete Kelet-Közép-Európában	4.
A német jobbágyság helyzete.....	7.
Lengyelország.....	8.
Litvánia	8.
Csehország.....	9.
Magyarország	10.
Konzekvencia a kelet közép európai helyzetről.....	11.
A jobbágyság helyzete Oroszországban.....	11.
Az orosz feudális viszonyok jellemzői	11.
Nagy Péter reformjainak hatásai	13.
A francia forradalom és az orosz társadalom statikus változatlansága.....	16.
A jobbágyságot érintő folyamatok.....	19.
A 19. századi éhínség közepette végig vitt reformok.....	22.
A jobbágyfelszabadítás nehézségei	23.
A jobbágytelkek megváltásának menete	33.
Zárszó	35.
Irodalomjegyzék	36.

Bevezetés

Nyilatkozom, hogy a pályamunkám megírása során nem alkalmaztam mesterséges intelligenciát.

A jobbágyság helyzete egy az egész Európát érintő probléma volt már egészen a 14.sz.-tól. Ezért dolgozatomban és témám felvezetéséül szeretném bemutatni a kelet-közép-európai jobbágyságok, főképp a Németországban, Lengyelországban, Litvániában, Csehországban és Magyarországon élők helyzetét ezekben az évszázadokban. Ezzel is rávilágítva arra a különbözőségekre vagy hasonlatosságokra, amelyek a jobbágyság helyzetét jellemezték az egyes térségekben, illetve a cári Oroszországban. Dolgozatomban vizsgálom a ...

Jobbágyság helyzete Kelet-Közép-Európában

Eleinte nem volt olyan mély a szakadék kelet és nyugat európa területei között, mint gazdaságilag, mint pedig a parasztság helyzetét tekintve, mint amit majd a későbbiekben tapasztalhatunk. A középkori kizsákmányoló rabszolgamunkára épített allódiumok, uradalmak megszűntek és kis számban voltak csak fellelhetőek akkor is elég csekély kiterjedésben.

Ezt követően a nyugati mintára több kis paraszti üzem egyvelege, szolgáltatásokat egységesítő szervezetté alakultak a nagybirtokok. Ebből kiindulva a parasztság eleinte természetben, majd később pénzben adózott a földes úr számára, viszont nem volt nagy a munkajáradék és az is inkább volt járulékos, mint sem számottevő. Cenzitárius jobbágyságról beszélhetünk ebben az időszakban. Rendelkeztek a szabad költözés jogával, tovább örökíthették földjüket, de tovább is adhatták, ami azt jelentette, hogy ez valóban az ő tulajdonukat képezte. Ezeken a területeken már jelen voltak ekkor a nyugat európai vonások a mezőgazdasági területeken is.¹

A különbség és a szakadék a parasztság életében a 14.-15.századi városi fejlődések során jött létre nyugat és kelet között. A nyugati társadalmi berendezkedést is megrengető agrárválságot követően a kismanesség olyan gazdasági helyzetbe került, hogy megszűntek és

¹ Zimányi Vera: Uradalom és jobbágytelek Kelet-Közép Európában, Világtörténet, 3. 61-79. o.
https://ti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/vilagortenet/vt_1982_3/zimanyi.pdf (2023. október 25.)

életviszonyait tekintve paraszti szintre süllyedtek. Keleten ezzel ellenben ezek a válságos időszakok, a termés veszteségei, a drágulás, az éhínség nem viselte meg az itteni kismemeseket, ezért több kismemesi csoport is fennmaradt. Ennek következtében viszont nagyon sebezhetővé és instabillá vált a jobbágyság helyzet, ami nagy törést és hirtelen változást hozott Kelet-Európa alsóbb társadalmi csoportjainak életében. Következésképpen megerősödtek a rendé szerveződő nemesek és jóval nagyobb volt a szabadságuk és a hatalmuk min az ezt megelőző évek során.²

Immanuel Wallerstein amerikai társadalomtörténész és szociológus Világrendszer-elméletébe azt fogalmazta meg, hogy a 16.századtól kezdve létrejött egy olyan nemzetközi, egy a világ különböző részeit összekapcsoló munkakapcsolat, amelynek résztvevőit a tőkefelhalmozás célja köti össze³. Ehhez a gondolathoz kapcsolódóan idézzük fel a francia történész, F. Braudel gondolatait, aki úgy vélte, hogy mindig van egy ciklikus gazdasági központ – ami, mint tudjuk – a 14.-15. század idején Velence volt mind gazdaságilag, művészetileg és kulturálisan is⁴. Ezen központi és kapitalista elveken működő várost váltotta Antwerpen és Genova rövidebb központi szerepet betöltve, majd ezt követően a 16.-18.század között ilyen központnak Amsterdamot tekintették. Ezek városok központi helyzetüknek a cserélődés és változása sosem volt problémáktól mentes folyamat és minden alaklommal megrengette a történelmünket. Velence mellett a „ragyogó második” szerep a németeké volt, az ő gazdasági jelenlétük segítette az akkori nagy felvirágozást elő. Emellett a német gazdasági fellendülés a cseh-magyar-lengyel területeken kisebb, de továbbra is fontos szerepet játszott.

Magyarország és Lengyelország kapcsolódott a 14.-15.századi kereskedelmi útvonalakhoz emellett Magyarország Csehországgal együtt igazán fontos szerepet töltött be a nemesfém kereskedelmet és bányászást illetően, az amerikai nemesfémek Európába történő robbanást előidőző behozatala előtt. Részbe éppen ezért a kiszorítás és egyéb gazdasági és politikai kérdések megvitatása céljából 1335-ben Visegrádon király találkozót rendezek melynek résztvevői: Anjou Róbert Károly/magyar/Nagy Kázmér/lengyel/ és luxemburgi János /cseh/ király szuverén módon szövetkeztek. Ezeken a területeken is megfigyelhető volt a városiasodás és a fejlődés gyors következménye, mint például a belső piac, aminek köszönhetően a parasztság belső árutermelése majd ezzel való kereskedése is létrejött, ilyen

² Zimányi Vera: Uradalom és jobbágytelek Kelet-Közép Európában, Világtörténet, 3. 61-79. o.

https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/vilagtoritenet/vt_1982_3/zimanyi.pdf (2023. október 25.)

³ Immanuels Wallerstein: The Modern World System, I. Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century, New York - San Francisco - London, 1974, idézi Zimányi Vera 62. o.

⁴ Zimányi Vera 62. o.

értelemben beszélhetünk cenzitarizációról.⁵ Ezt jellemzi a regionális munkamegosztás, mely természetbeni fizetségnek minősült majd ebből fejlődik tovább az árucseré, mint megjelenő „fizetési eszköz”.

Sajnálatosan ahogy Velence hátrébb helyeződik a kereskedelmi központok rangsorában és megszűnt továbbá a kapitalista fejlődés központja lenni, ez negatívan hatott Kelet-Közép-Európára is, mert az addigra felépített és elért fejlettség már nem volt elég ahhoz, hogy versenyben maradhassanak. Ezek az események vezették el az ott élő paraszti birtokosokat a számukra keserű és kedvezőtlen 15.századhoz, ahol több próbálózást is tettek a parasztok korlátozására, így például megtörténik a költözködésükhöz fűződő szabadságjoguktól való megfosztásuk. A 15.században és a 16.században is tudunk ilyen eseményről melynek reakciójaként tekinthetünk a 1525.évi nagy német parasztháborúra és az 1514-es magyarországi országos parasztfelkelés is.

A jobbágyágra nagy nyomás gyakoroltak már az 1300-as évek is, de ez a 15.-16. századra súlyosbodott. Az ár forradalom és az azt megelőző 15.század végétől kezdődő lassú mezőgazdasági áremelkedéssel egy időben, miközben Nyugat-Európa felemelkedett, addig a másik oldal lesüllyedt. Az erősen urbanizálódó nyugat új kihívásokat jelentett az élelmiszer és nyersanyagigényével az agrár-profilú Kelet-Közép-Európai tagállamok számára, melyek miatt új agrártermelési stratégiát kellett kialakítaniuk. Ezzel a kereslettel arányosan megnőtt a tömegfogyasztási cikkek iránt érdeklődés, és ezek komoly külső piaci versenyt jelentettek az országok számára.

Volt viszont egy elég fontos jellemzőjük, amiből a probléma egy része fakadt, ugyanis nem különféle kismennyiségű az árucikkre volt szükség, hanem az árukészletnek egységesnek kellett lenni, egy-két állandó specializált és nagymennyiségű árura volt szükség, ami azt eredményezte, hogy az eddig külön termelő kis parasztok kiszorultak a piacról. Eleinte a kis birtokos parasztság volt előtérben a helyi piacokon az általa termelt minőségi hozzávetőlegesen kis mennyiségű áruval, viszont ahogy megjelent a nemzetközi piac és egyre inkább növekedett az export fontossága, így nem tudta tartani a lépést és a kis birtokos parasztság, számára nem érte volna meg már azoknak az eszközöknek a használata és a mennyiség kitermelése, amit a nagy birtokkal rendelkezők meg tudtak oldani, így változott a piaci kínálat és kereslet összetétele. Ennek okán a földesúri birtokokon megnövekedett a robotmunkák iránti igény. Ez a kiszorulás és rákényszerülés eltérő időpontokban valósult meg, de kíséző jelensége volt a

⁵ Zimányi Vera 63. o.

jobbágyság jogi helyzetének romlása is. A sok szabad földterületnek köszönhetően a földes úr játszi könnyedséggel szerezhetett még több földterületet, ezeket a területeket lehetőleg nagyon olcsó vagy akár ingyen munkaerővel művelték. Ezt mi sem támasztja jobban alá mintsem, hogy olyan alacsony volt az előállítási ár, hogy a nyugatiaknak jobban megérte tőlünk importálni, mintsem nekik előállítani. Ezek az gazdasági változások az előzőleg cenzitárius jobbágyságot egy sokkalta kötöttebb és leterheltebb körülmények közé taszította, miközben a nemesség és földesurak hasznát élveztek a kis emberek kizsákmányolásából.

Mindez jókora társadalmi és vagyoni differenciálódáshoz vezetett. Ennek a társadalmi piramisnak a legalján a jobbágyság volt, akik nélkül, sem a földesurak, sem a gazdag parasztok nem tudtak volna kellő életkörülmények között megélni, hiszen az egész rendszer a jobbágyság munkájára épült, erre a kis rétegre, akik úgy elszegényedtek, hogy nem tudtak megélni saját földjeikből. Így el kellett adniuk földjüket, de még a munkájukat is, a megélhetésért, amiért cserébe vagy pénzt, vagy terményt kértek. Az igazi nyertese a helyzetnek, akiknek ez tényleg nyereségre jött ki, az az ingyen robotot kapó fölesúr volt, hiszen a parasztok nem rendelkeztek ilyen privilégiummal így muszáj volt számukra is dolgozni vagy fizetni valakinek, hogy dolgozzon helyettük. Érdekes megfigyelni és szemügyre venni azokat a demográfiai adatokat és társadalmi tényeket, amelyek között egy ilyen gazdálkodó családnak igencsak szüksége volt a segítségre. Hiszen az öregek kiöregednek már, nem bírták úgy a munkát, a fiatalabb generáció számára pedig 6-8 olyan teljesen aktív év áll rendelkezésre, amikor 100%-an részt tudnak venni és segíteni tudnak, mert utána ott vannak a gyerekek. Az akkori korfa a hozzá vetőlegesen korai halált és családalapítást támasztja alá, ami arra utal, hogy lerövidül /csökken azon időszakok száma amikor az ottaniak hasznos elemei tudnak lenni a gazdaságuk fenntartásában.⁶

A német jobbágyság helyzete

A német területekkel kapcsolatban számos új és fontos ismeretre tehetünk szert G.Heitz német történész referátumából. Elbától keletre a földesúri robotot alkalmazó birtokok birtokok voltak a jellemzőek, míg a nyugati irányban elterülő területeken a nyugati fejlődéssel haladó jobbágysági pénzszolgáltatást beszedő gazdasággal nem rendelkező birtokokkal lehetett számolni. A másik jelentős pontja G. Heitz referátumának, hogy a 16.században ez utóbbiban is erős differenciálódás jön létre a német parasztságon belül, amit G. Heitz szerint a paraszti ártermelésnek tudható be. Nőtt a földnélküliek és a kevés földdel rendelkező parasztgazdaságok

⁶ Zimányi Vera 64-65.

közötti számbeli különbség. Ebből kifolyólag három kategóriát különböztethetünk el egymástól: egész gazdasággal rendelkező parasztok-Ganzbauer, részgazdasággal rendelkezők-Teilbauer, és a földnélküli zsellérek, cselédek. A kutatások során felfedezett dokumentumok alapján a Grundeherrschaft uralom alatt lévők is paraszti perekkel tiltakoztak a robot ellen kezdetben több, később azonban leginkább kevesebb sikerrel.

A keleti német területeken jobban elterjedt birtokgazdaságoknál a nemesség nagy figyelem ráfordításával igyekezett elnyomni a kapitalista jellegű kezdeményezéseket és az árutermelés lehető legnagyobb hasznát önmaga hasznára igyekezett fordítani, ezt a legjobban úgy tudta megtenni, hogy növelte a paraszti szolgáltatásokat. Mindazon által viszont, ahol kellően meg volt erősödve a nyugati kapitalista mintákhoz hasonlóan a városiasodás, ott nem volt ilyenre lehetőség. Ennek a nemesi ellentendenciának a kezdete egészen visszanyúl a 14.századig viszont az egyik döntő helyet az 1525-ös nagy német parasztháborúban központi helyen szereplő Leibeigenschaft elleni követelések kapták, ami jelen esetben a kevesebb földesúri szolgáltatás követelésére irányult.⁷

Lengyelország

Lengyelország ekkoriban nyugatra exportált nagy mennyiségű gabonáját hasonlóan az előbbieken vázolt helyzetekben igazán humánus megoldásokkal, robottal termeltette meg a jobbágysággal a földesúri majorokon.

Az országon belül széles és összetett folyamatok zajlottak le. A 16.-18.században ugyan erőszakosan terjedt mindenhol a robot bevezetése, viszont Lengyelország egészén nem tudott teljes mértékben elterjedni ez a presszió, ugyanis a holland típusú a kapitalizmus mintájára a jól fejlett és megerősödött városok nem engedtek ennek a kényszernek, és ott megmaradt a bér munka, mint gyakorlatban alkalmazott foglalkoztatás. E között a két pólus között helyezkedtek el az ún. folwark gazdaságok. Gdansk körül megmaradtak a nagyobb parasztbirtokokkal rendelkezők, ezen a területen a német jogú privilégiummal rendelkező falvakon kívül találhatóak voltak holland falvak is, de számukra magasabb volt a földesúr felé fizetendő adók nagysága, itt tehát a bér munka volt az uralkodó gazdasági forma.⁸

⁷ G. Heitz: Wirtschafts und sozialgeschichtliche Aspekte der "Zweiten Leibeigenschaft", hivatkozva Zimányi Vera 67.

⁸ Zimányi Vera 70-71. o.

Litvánia

A litván területeken inkább a kis-lengyelországi helyzethez hasonló rendszer volt a megfigyelhető, nem úgy, mint Oroszország nyugati területein, ahol ennek az ellenkezője, a nagy birtokok és nagy földbőség jellemezte a térséget. A litván területeken folytatott 16.századi majorgazdálkodásról nem maradt fent információk. Az ár forradalom az a majorság növekedésével alakult ki és főképp a nagybirtokosokat érintette és a királyi birtokokat hiszen a többi kis birtokos nem rendelkezett olyan mennyiségű és minőségű termő területtel, amihez hozzá tudott volna nyúlni, és nem tudta terjeszteni a majorságát.

A 16.-18.században majd, hogy nem teljesen eltűntek a kisnemesi birtokok. Az 1600-as évekre erős visszaesés volt a gabona érdeklődése iránt, ami azt eredményezte, hogy csökkent az abból származó nyereség is. Ez a piaci változás megviselte a nemességet és a parasztságot is egyaránt. Nem tudtak úgy termelni, mert nem volt rá kereslet, viszont így munkát se tudtak adni a szegényebb társaiknak.

A besűkülő termelés miatt erősebb függés alakult ki a majorságok és kizsákmányolt kisparasztok között. Ez egészen odáig fajult, hogy kénytelenek voltak felosztani a nagy paraszti birtokokat és több kisebb telket létrehozni. A 18-8 hektáros területek helyett a 4 hektáros földek váltak jellemzővé.⁹

Csehország

Csehország helyzete a baltikumitól eltérő, ugyan is nagy hatást gyakoroltak rá a német jogú paraszti telepek. Ebből adódóan hatványozottan kedvezőbb helyzetben volt az itt élő jobbágyság és parasztág is, ugyanis a németektől átvett nemesfémhányászat nagy gazdasági fellendülést hozott. Ez nemcsak a jobbágyok helyzetére volt kihatással, hanem a birtokos parasztság számára is kedvező gazdasági közeget alakított ki. Ebből következik az, hogy IV. Károly uralkodása alatt az országban élénk belső kereskedelem működött. Erre kiváló példa az 1335-óta Cseh ország részét képező Szilézia, amelynek nagy népsűrűsége lehetővé tette a prosperáló belső kereskedelmet. Mindemellett a jobbágyok együttes adózása volt jellemző a földesurak számára, és évi néhány nap robotolást kellett csak teljesíteniük, viszont ezt is

⁹ Zimányi Vera 66-67.

lehetőségük volt kiváltani. Ezzel sem voltak elégedettek és a huszita mozgalom is zászlajára tűzte ezeknek a jobbági szolgáltatásoknak a mérséklését.

A 15.század itt is változásokat hozott, ugyanis ebben az időszakban a parasztság több megszorítással is számolhatott, ami kisebb pénzösszegért megváltható volt. Ettől sajnos zordabb időt hozott a 16.század, amikor is az eddigi stabil és jól működő kereskedelem kezdett hanyatlani és majorságok és gyarapodó földesúri birtokok jöttek létre. Emellett növekedett a jobbagyokra kiszabott kötelező robot. Ezek a munkák a többi kelet európai vidékektől eltérően szőlő, komló, gyümölcs és kender termesztő területek voltak, így ezek a munkák nehezebbnek bizonyultak a jobbágyság számára, mint a gabonatermelő vidékeken. Az időközbeni háborúskodás miatt rengeteg földterület vált szabaddá és műveletlenné, ami így idővel beépült a nagy birtokosok földterületeibe. Az ár forradalom hatásával növelnie kellett az országnak az élelmiszer ellátását, de persze ezt a földesurak a jobbagyokkal oldották meg. Ettől eltekintve nem kerültek olyan kíméletlenül rossz helyzetbe, mint egyes más országokban. Az 1688. évi véres parasztháborúk miatt mégis a jobbágyság helyzetének romlására lehet következtetni.¹⁰

Magyarország

Azonban Magyarországon sem voltak egyforma helyzetben a jobbagyok. A 14. századra a nagy birtokokon lévő agrártermelés jellemzően vagy talán kizárólagosan is inkább a jobbagyok által megművelt birtokokon került megtermelésre. A földrajzi adottságokra való tekintettel területenként változott a termelt áruk fajtája, például a juhtenyésztés a magas hegyvidéki területeken valósult meg, még az alföld legelőit az ikonikus szarvasmarhák tarkították, de emellett a szőlőművelés is külön egységét képpezte a termelésnek csak úgy, mint a legfőbb élelem forrás a gabonatermelés.

Az 1430-as és 1440-es években a nyugati mintára egyre több allódiumot hoztak létre, amelyek eleinte a nyugati területeknek, később másfelé is megfigyelhetőek voltak. Majd az 1570-es években csúcspontra ért a földesúri birtokokon lévő termelés az 1560-as fellendülés folytán az árugabona termelésének tekintetében ám bár ennek igazi piaca az csak itthon volt.

A legkeresettebb árucikkünk az a szarvasmarha és a bor volt. Az értékük átlépett a szállításuk nehézségén. Ellenben az előállításuk a gabonához képest sokkal intenzívebb munkát igényelt, képzett és hozzáértő munkaerő és nagy területre volt szükség, ezért

¹⁰ Zimányi Vera 67.

kompromisszumra kényszerültek a földes urak, kénytelenek voltak a bér munkát igénybe venni. A szarvasmarha tartásból a nemesség javarészt kiszorult, viszont a bortermelés az ő számukra is piacot hozott.¹¹ A földes urak kisebb haszonnal szálltak be ebbe az iparágba és azt is leginkább robottal vagy a költségesebb bér munkával oldották meg. Megállapítható, hogy amíg szőlőtermelés és szarvasmarhatenyésztés nagy szabadságot adott a jobbágyság és kis parasztok és kis birtokosok számára, addig a gabonatermelés erősítette a robotot és a röghöz kötöttséget.¹²

Konzekvencia a kelet közép európai helyzetről

Összességében tekintve a nagybirtokok szerepe a középkor és a 16-17.század tekintetében eltérő szerepet játszott. Kezdetben a technikai fejlődések lehetővé tették a birtokokon való hatékony termelést, ami a jobbágyság helyzetét javítottak, a későbbiekben azonban a robot növelésére került sor, aminek során a kevésbé tehetős jobbágyokat kisemmizték, így sorsuk mindinkább reménytelenné vált.

A jobbágyság helyzete Oroszországban

Láthattuk, hogy a nyugat-európai parasztság és a közép- és kelet európai jobbágyság milyen eltérő helyzetben volt. Oroszországban viszont az előző országok helyzetéhez képest is 180°fokos fordulatot vett a nyugati országokhoz képest. Esetükben olyan belpolitikai és jogi rendszert alakítottak ki, amelyre nincs máshol példa egésze Európa területén. Ezt bizonyítja a 16.százdban Jean Bodin által kiadott államról értekező mű, amelyben azt taglalja, hogy a moszkvai fejedelem az egyetlen olyan fejedelem, aki az alattvalóit "holopnak" azaz rabszolgának nevezik¹³

Az orosz feudális viszonyok jellemzői

¹¹Veress Éva, Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye 16-17. sz.-i agrártörténetéből. Budapest, 1966. idézi Zimányi Vera 66.o

¹² Zimányi Vera 68.o

¹³ Jean Bodin: Az államról, Válogatás, Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.

Az orosz jogi gondolkodásban sokáig nem vált el egymástól a domínium és az impérium fogalma. Az alattvalók az uralkodó tulajdonát képezték. Oroszországban az abszolutizmus sosem fejlődött ki olyan teljes hiánytalansággal, mint a nyugati területeken, ebből is vezethető le az, hogy Oroszországban alapvető intézmények például nem tudtak létrejönni. Az ország nagy része viszont, ahol alkalma volt a hűbéresi társadalomnak kiépülni és megszilárdulni ott létrejött, és ez a belső rendszerben nagy szerepet játszott a politika fejlődések kialakításában, ami elősegítette a megegyezések lehetőségét. ”A *senior* és a *vazallus* magánszerződése ugyanis a felek tényleges helyzetűl és lehetőségeitől, helyzetük aszimmetriájától elvonatkoztatva rögzítette a kölcsönös kötelezettség vállalását.”¹⁴ Ez óvta őket a kiszolgáltatott helyzetűl és ebben a viszonyrendszerben mindkét fél számára volt lehetőség felmondani ezt a szerződést, amennyiben a helyzet kedvezőtlennek vált számukra. Ezt nevezzük *diffidatio* intézményének. Ez a joghagyomány annak okán alakult ki Oroszországban, hogy a privilégiummal rendelkező hűbéresség ne engedhesse meg azt magának, hogy megszegje hűbéresi ígéretét és alakuljon ki egy olyan szervezet, aki objektíven képes bíraskodni mind két fél panaszát tekintve., Ez a joghagyomány annak feltételezésén és megengedésén alapult, hogy a hűbéri szerződés törvénytelenül a feudális felsőbbség is megszerezheti. Túlzás nélkül állítható, hogy a hűség felmondásának joga volt az az eleme az irányítók és irányítottak, a felül- és alul levők közti megállapodásnak, amely –miután megalapozta az ellenállás jogát – valóságos fordulatot idézett elő Európa politikai társadalmi és jogi fejlődésében.”¹⁵

Oroszországban azonban általánosságban nem alakult ki olyan jellegű hűbéri hierarchia, mint más, nyugati országokban¹⁶, és nem jött létre az ahhoz kapcsolódó magán szerződések rendezése, a fejedelem és a bojár fiai között nem kötöttek kölcsönös kötelezettségekkel járó megállapodást. Ebből adódóan semmilyen jellegű szerződés nem szabályozta az egymáshoz való viszonyukat az alá és fölérendeltség szabályait. Ez a szabályozatlanság az egymáshoz való kapcsolatukat egyirányúvá tette és ennek okán Oroszországban nem alakult ki kellőképpen az igazságszolgáltatás, így másféleképpen alakultak ki a belső hagyományok és jogszokások, mint például a nyugat európai területeken eddig tapasztalható volt.

Oroszországban az uralkodó csak a despotikus monarchiaként említett rendszerekben ismert módon rendelkezett az alattvalók javaival és személyével, ez abból adódott, hogy a középkori és a koraújkori Oroszország területén a magántulajdont akkoriban semmi sem védte.

¹⁴ Sz. Bíró Zoltán: Az elmaradt alkotmányozás, Osiris Kiadó, Budapest, 2017. 8. o.

¹⁵ Берман, Гарольд Дж. (Harold J. Berman): Западная традиция права: эпоха формирования, М. 1994. стр. 2010. idézi Sz. Bíró Zoltán 9. o.

¹⁶ Löke Gyula: Az orosz feudalizmus: a jobbágyság kialakulása, Social Sciences, 1986. 3. szám. 391. o.

Nem történt meg a római jog recepciója, és a szokásjogban sem alakult ki olyan mechanizmus, amely a tulajdonjog és főleg a test szabadságának védelmét lett volna hivatott biztosítani. Ez nagymértékben meghatározta, hogy a 18.század végéig még a nemesek esetében is lehetett alkalmazni testi fenyítést, ami a nyugati társadalmakban kialakult, kölcsönös bizalmon alapuló hűbéri viszonyrendszer hiányára vezethető vissza.

Ezzel megint csak egyoldalúvá tette az alsóbb rétegek a függések, azt a szerkezetét melyben „az alárendeltségen belül is megőrzött emberi méltóság” ismeretlen marad.¹⁷

Nagy Péter reformjainak hatásai

I. (Nagy) Péter cár ebben a helyzetben próbálta megoldani feszültséggel teli társadalmi kérdéseket és kivezetni Oroszországot ebből a helyzetből. Ennek a megoldását egy „olyan racionálisan szervezett reguláló állam ideológia megteremtésében látta, amely nem csak arra képes, hogy hatékony irányítsa az országot, de arra is, hogy betartsa a törvényeket és megvédje a lakosságot a bürokrácia önkényétől.”¹⁸

Nagy Péter sokrétű reformjaival alapjaiban próbálta teljesen átalakítani Oroszországot, a cár mindenekelőtt szerette volna az állam kormányzását racionalizálni, ehhez viszont szüksége volt az államhatalom intézményeinek teljes körű átalakítására. Elsősorban az uralkodónak fel kellett számolnia az ország két fontos tartó pillérként szolgáló szervezetét a" bojár tanácsot és a központi hatalom legfőbb igazgatási szerveit, az ország területén uralkodásával párhuzamosan létrejövő, egy-egy újabb megszerzett terület komplex irányítását ellátó úgynevezett intézőségeket".¹⁹ Az első grémium helyére felállította a szenátust, majd az utóbbiak helyére létrehozta az ágazati elv alapján szerveződő és az ország egész területén illetékes kollégiumot, amelyek a későbbi minisztériumok elődeinek tekinthetők.

Az uralkodó az államapparátus és a központi igazgatás intézményeinek a megújítására koncentrált, ezen felül pedig a nemesi bandérium és azokat felváltó, de más országok és Oroszországban sem létező reguláris hadseregének megszervezésére. Emellett fontosnak tartotta az állami bevételeknek a rendbetételét és az egyházak világi hatalom alá való rendelését. Ezek az intézkedések hozzájárultak ahhoz, hogy hatékonyabb és stabilabb felügyeletet gyakorolhasson az uralkodó a hadsereg és az állami apparátus felett. Továbbá ezeket a célokat szolgálta Nagy Péter híres 1722-es rendelkezésre, amit mi a Rangtábla-törvény néven ismerünk,

¹⁷ Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról, Magvető Kiadó, Budapest, 1983. 30. o.

¹⁸ Sz. Bíró Zoltán. 20.

¹⁹ Sz. Bíró Zoltán: Az elmaradt alkotmányozás, Osiris Kiadó, Budapest, 2017.10.o.

ebben a törvényben az uralkodó részletesen taglalja az államra vonatkozó civil és katonailag előírt szolgálati kötelezettségeket²⁰. Ez az rendelkezése azért is volt történelmi jelentőségű, mivel ezzel a lépésével racionalizálta, egységes és rendszerezett szabályok alá helyezte az állam szolgálatának gyakorlatát, átalakította a szolgálati előmenetel feltételeit. Ami konkrétan azt jelentette ebben az esetben, hogy innentől kezdve nemcsak a nemesi társadalmi státuszát veszik figyelembe egy adott állami pozíció betöltésénél, hanem a feladathoz való hozzáértését és tudását fogják a kinevezés alapjának tekinteni. Ezek az átalakítások modernizáló hatást is jelentettek a rendszer egységein kívül is. Az udvari dokumentumokban például már nemcsak betűkkel kiírt számokat találunk, hanem számmal kiírt számokat, ami azt jelenti, hogy áttértek az arab számok használatára. Ezekkel a lépésekkel Oroszország helyzete minél inkább igyekeztek az európai viszonyokhoz közelíteni.

Mindez nem véletlen, ugyanis erre Nagy Péter teljesen céltudatosan törekedett, hogy az eddig nyugaton már megjelent és folyamatosan fejlődő modernizált szellemű alkotmány és törvények meghozatala során megfigyelhető értékek, életformák, technológiai tudás és terminológia átvételét minél hamarabb megvalósíthassa reformjaival az orosz területeken. Ezt azzal is próbálta elősegíteni, hogy nyugati szakembereket hívott melyek segítették a hadsereg és az államapparátus és az ipar fejlődését, amit a nekik ajándékozott tisztségek elvégzésével tettek lehetővé.

Az erőszakos „péteri európaizálás” ellenére, olyan társadalmi struktúrák megőrzése maradt fenn, ami az orosz fejlődést nemhogy elősegítették volna, hanem inkább csak hátráltatták. Az ázsiai vonások erősen éltek a mindennapi berendezkedésben és ez lakosságra oly módon hatott, hogy azt gondolták, hogy Nagy Péter nem is tett kísérletet arra, hogy a középkori orosz társadalom és városi lehetőségek figyelembevételével erősítse a „zárványokkénti” fejlődő városok potenciális adottságait, hogy ezáltal is az erősebb faluközösségeket, (obscsinákat), az óriási agrár társadalom alapját egy kapitalista típusú piaci, pénz és áruviszonyokon alapuló fejlődés irányába mozdítsa el. Sokkalta inkább egy olyan szigorú, kiszipolyozott és erőszakos, brutális kegyetlenségek alkalmazásától nem visszariadó irracionális adókkal rendelkező kapitalista termelési bázis kifejlődését segített elő, amely mellett esélye sem lehetett a jobbagyság felemelkedésének. Herzen előszeretettel jellemezte Nagy Péter „európaizáló” „tevékenységét, embertelen dresszúraként”, őt magát pedig olyan

²⁰ Nyikolaj Andrejevics Medusevskij: Utvrzsegyenyije abszoljutyizma v. Rossziji, DierctMEDIA, Moszkva-Berlin, 2015. 46. o.
<https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fpublications.hse.ru%2Fpubs%2Fshare%2Fdirect%2F549932015.pdf>

uralkodóként, aki birodalmában, barbárként honosította meg Európát".²¹ Ennek ellenére Nagy Péter reformjai meghozták a kívánt hatást, ugyanis Oroszország katonailag olyan megerősödéssel tett szert, mellyel a jövőben és időközben eléjük kerülő kihívásokra a kellő erőforrások előző biztosításával a számukra legelőnyösebb módon tudtak reagálni. Viszont ennek megvolt maga a hátránya is ugyanis ebben a katonai felkészültségben a birodalom egy mélyebb evolúciós csapdába került, ami akkor nem volt olyan kellő mértékben érzékelhető.

Mindezek hatására azonban I. Péter 1725-ben bekövetkezett halála idejére, Oroszország már az egyike volt a kontinens öt nagyhatalmának. Porosz mintára egy olyan állammal rendelkező hadsereget célzott meg kialakítani, ahol a katonai haderő minden önmagán kívül létező szükséges intézményt maga alá összpontosítva elégítette ki az igényeit. Bár ez nem valósult meg a legteljesebb mértékben, de a katonaság egy olyan hatalmi ág volt Oroszországban ekkoriban, amely a feladatát kitűnően ellátta, alkalmas volt arra, hogy megfelelően fejlessze az ország katonai képességeit és védelmezte az országot. Erre azért volt nagy szükség ugyanis a feudalizmus egyenlőtlen fejlődése Európában a régiók és a kereskedelmi mérlegek helyett annál inkább a fegyverek mérlegében találta meg a fő kifejezési formát, ami igencsak arra készítette I. Pétert, hogy minél inkább egy katonailag erős álmot tudjon létrehozni a lehető legrövidebb időn belül. Ezen felül célja volt Európában ekkor már virágzó korát élő abszolutizmusra jellemző központosított állami gépezetet megteremtése.

Ennek során a hajózás céljára kiépített hadiipari háttér mellett valahogy meg kellett oldani azt is, hogy az állam állandó folyamatossággal rendelkezzen katonasággal. Ezt Nagy Péter úgy oldotta meg, hogy az új alapokon egységesülő privilegizált rend tagjai minden esetben kötelesek legyenek arra, hogy katonai és hadi szolgálatokat végezzenek, ugyanis csak ezáltal tehettek szert földbirtokokra, ezt a kissé vaskalapos és igazán szigorú rendszert a cári Oroszország egészen 1762-ig működtette, amikortól a nemesség mentesült az addigi kötelezettsége alól és nem volt szükség a földbirtok megszerzéséhez a katonai és hivatali szolgálatok teljesítése. Ettől kezdve szabad választásuk volt abban, hogy szeretnének-e a katonai szolgálatban részt venni, vagy sem. Ezt III. Péter szabadságlevele is garantálta, amely azt foglalta magába, hogy a nemesség állami szolgálat nélkül is megtarthatja földjét és privilégiumait. Azok, akik úgy döntöttek, hogy visszamennek birtokaira és nem folytatják az állami szolgálatukat, a jobbágy helyzet savanyúságával szembesülve új hivatásra tettek szert.

A nemesség felvilágosult része ebben az új helyzetben kezdte magát mindinkább a nép erkölcsi vezetőjének és kulturális mentorának tekinteni, erre azért volt képes mert a 18. század

²¹ Лásд Герцен, А. И.: Концы и начала // Интеллигенция. Власть. Народ. М. 1993. стр. 26-44., idézi Sz, Bíró Zoltán,

során – miközben renddé szerveződött és öntudatra ébredt – fokozatosan átvette, és saját képére formálta a Nyugat világi kultúrájának számos elemét. Ez a folyamat nem volt ellenére a korszak – I. Péter melletti legjelentősebb orosz – uralkodójának, II. Katalinnak sem. Ő ugyanis éppúgy, ahogy az orosz felvilágosodás meghatározó alakjai – Novikov, Fonvizin, Krilov, Ragyiscsev és Karmazin – azt szerette volna, hogy mind nagyobb számban legyenek olyan „tevékeny személyiségek, lojális alattvalók és hazafiak, akik tudatában vannak nemcsak az állam és a birodalom, de a társadalom valamennyi tagjával, így a parasztokkal szembeni erkölcsi kötelességüknek is.”²²

II. Katalin felettébb nagy figyelmet fordított arra, hogy semmilyen, olyan karitatív szervezetet ne tudjanak létrehozni és szervezni, sem olyan rendeket vagy szervezeteket, amelyek az államot kihagyva támogatták volna a szegénységet. Hiszen ennek olyan hatásai lehettek volna az államra nézve, amellyel lázongások és ellenszenv alakulhatott volna ki.

„A kormányzat jóindulattal viseltetett az erkölcsi kötelességüket felismerő, a társadalom jóléte iránt elkötelezett, az ország anyagi és szellemi fejlődésében aktívan közreműködő felvilágosult emberekkel szemben, ugyanakkor semmiképpen sem szerette volna, ha az általuk képviselt erkölcsi, kulturális és szociális célok elérése valamiféle független és intézményesült tevékenységhez, a társadalmi szolidaritás dinamikus hálózatának kialakulásához vezetnek volna. Ez ugyanis azt a kockázatot rejtette magában, hogy az adminisztráció elveszíti az ellenőrzést felettük. A felvilágosodás őszinte híve, a korszak francia filozófusainak levelezőpartnere efféle óvatlanságot semmiképp sem szeretett volna elkövetni.”²³

A francia forradalom és az orosz társadalom statikus változatlansága

A francia forradalom, mint mindenhol Európa szerte félelmet és új helyzetet teremtett közép és kelet Európában is a kényszerűek voltak reformokat alkalmazni, ugyanis a napóleoni sereg azzal fenyegetett, hogy amennyiben nem hoznak változásokat önkéntesen, abban az esetben rá lesznek kényszerítve a változások kényszerű meghozatalára. Ilyen változásnak tekinthetjük a poroszok 19.századi jobbagyfelszámolását és önkormányzatok kialakítását térségeikben. Eközben Ausztriában ez a változás csak évtizedekkel később valósult meg, amikor a császár felszámolta a jobbagyságot, majd abban az évben a császárság parlamentet

²² Paes, Маре (Marc Raeff): Понять ской Империи, Лондон, 1990. стр. 134. дореволюционную Россию. Государство и общество в России, idézi Sz. Bíró Zoltán 12.o.

²³Sz. Bíró Zoltán: Az elmaradt alkotmányozás, Osiris Kiadó, Budapest, 2017.15.0.

adományozott a nép számára. Ez azonban nem volt egy hosszú életű lehetőség, ugyanis a rákövetkező 1849-es évben a parlament fel is oszlott.

Poroszországban viszont már jól működött és hagyták is működni ezt a képviseleti lehetőséget. Oroszországban azonban semmi ilyen irányú kezdeményezés nem valósult meg. Az orosz társadalomhoz jóval később érkezett meg a francia forradalomnak a szele, viszont akkor sem váltott ki olyan hatásokat a népből és az irányításból, mint amire Európa nyugatabbra fekvő részén erre számítottak. Oroszországban ugyanis rögtön kétféle, kissé ellentétes reakció nyilvánult meg, elsősorban radikalizálódtak a nemesség elit rétegei, másfelől pedig teljes mértékben elvette a hatalom kedvét a legapróbb változtatások felől a nyugati minták követése tekintetében.

Ennek a radikalizálódásának a következményeként tekinthetünk az 1825-ös dekabristák alkotmányt követelő összeesküvésére is, ami viszont nem járt sikerrel, és az akkor éppen trónra lépő I. Miklós uralkodó mindenképpen szakítani szeretett volna az elődei reformhajlandóságával. Ő úgy gondolta, hogy Európát nem feltétlenül kell mintaként kezelni, és úgy döntött, hogy ő egy saját szemléleti és irányítási módot alakít ki. Ennek során a célja az volt, hogy lehetőleg minél inkább elszigetelje a népet és önmagát a nyugati társadalmi behatásoktól. Ez a törekvése egybevág az új egyeduralmi kultuszának kialakításával, illetve az orosz „sajátos út” konzervatív koncepció megszületésével”, ami viszont többféle változatban is megjelent akkoriban. Az egyik a „szlavofilek” társasága, ők egy szabadabb, kevesebb kötöttséggel nyitottabb oldalt képviselve voltak jelen, míg velük szemben álló „pravoszlávia” néven ismert gondolkodók az önkényuralom, a népiség képviselője volt. Ugyan a szlavofilek nem fogadták el a nyugati rendszert, de alapvetően ők is úgy gondolták, hogy szükség van az egyeduralom korlátozására. Ennek az eszközeit viszont nem az alkotmányban vagy törvényekben látták biztosítottak, hanem inkább a szabadságban és a társadalmi függetlenségben. Viszont számukra az államhatalomtól távol lévő közösség nem a társadalom egészére volt értendő, hanem inkább kifejezetten csak az arra érdemes művelt és a nyugati reformokra kellően felkészült személyek számára. Nem a nyugati eszmékben látták Oroszország jövőjét, hanem az orosz emberek lelki közösségének létrejöttében, ezeket a közösségeket az ortodox egyházzal és a falu községekben látták megvalósulni, így a hagyományokra támaszkodva szerették volna megteremteni az országhoz minél testhezállobb politikai rendszert. Ezzel nem minden ember értett egyet, leginkább azok nem, akik a nyugatiasabb szellemet képviselték. Ők szerették volna reformokon keresztül, egy új

alkotmánnyal és törvények meghozatalával felszámolni az egyeduralmat és felszabadítani a jobbágyságot.²⁴

Ennek a korszaknak és szabad gondolkodású rendszernek 3 gondolkodója tudunk kiemelni: Borisz Csicserin és Konsztantyin Kavelin és az egykori dekabrista, Nyikolaj Turgenyev. Ők azt szerették volna elérni, hogyha minél inkább felzárkózik az ország a nyugathoz és nagyobb megrázkódtatások nélkül sikerülne az országnak az egyeduralomból alkotmányos rendszerre kiformania magát.

A radikálisok viszont nem igazán bíztak a reformokban, ezért inkább az erőszakosabb útját képelték el a jobbágyság megváltására, mégpedig egy forradalmat. Ami egy igazán érdekes adalék, hogy a radikálisok kezdetben liberálisok voltak, ám a 19. század közepén elkezdtek inkább a szocializmus felé fordulni. Az általuk képviselt szocialista eszmével azonban volt egy nagy probléma, nevezetesen az, hogy az akkoriban a korszakhoz képes konzervatív Oroszország egészére nem tudták alkalmazni azokat, muszáj volt lefordítani vagy rá igazítani az akkori orosz viszonyokra. Ezt a feladatot java részt Alekszandr Herzen és Mihail Bakunyin hajtotta végre. Amikor látták a 48-as forradalmak bukását, csalódva és kételkedve a nyugat-európai politikai helyzetben a kudarc miatt, azt gondolták, hogy a szocializmust előbb tudják megvalósítani az oroszok, mint Nyugat és Közép Európa. Ezt azért gondolták így, mivel Oroszországban egy olyan intézmény, amit az obcsina néven ismert faluközösség erősen ragaszkodott hagyományaihoz. Ez a hagyomány pedig kifejezetten megfelelt a szocializmus eszméinek, hiszen az obcsinákban nem volt olyan, hogy magántulajdon, minden föld az obcsina közös tulajdonában volt. A termelési eszközök folyton újra felosztásra kerültek az ott élő parasztok szükségleteihez mérten, így a szocializmus hívei azt gondolták, hogy a szocializmus kiteljesítéséhez nem lesz másra szükség, mint forradalommal megdönteni az egyeduralmat és kisajátítani a földbirtokosok tulajdonában lévő földeket", ami nem tűnt egy megvalósíthatatlan feladatnak.²⁵ A történelem során számos véres parasztfelkelést láttunk már, így ezt sem lesz sokkal nehezebb kivitelezni – gondolták.

Ebben a mozgósításban kulcsszerepet játszottak az értelmiségiek, ez egy olyan sajátos csoport volt, amelynek a létrejöttéhez a Nagy Péter idején kezdeményezett az európaizálás nagyban hozzájárult. A nemesség e csoportját vegyesrendűek alkották, politikai nézetünk nem volt kiforrott, vagy ha mégis, akkor az nem volt olyan erős, hogy befolyásolja őket. Nem voltak radikálisok, csupán a felvilágosodás révén nehezen tudták elfogadni a koruk társadalmi egyenlőtlenségeit és a politikai viszonyairól származó kirekesztettségüket. II. Sándor

²⁴ Sz. Bíró Zoltán: Az elmaradt alkotmányozás, Osiris Kiadó, Budapest, 2017.16.o.

²⁵ Sz. Bíró Zoltán 17.o.

uralkodása előtt ugyanis nem volt semmilyen jellegű reform és lehetőség. A rendi öngazgatáson kívül nem működött szabad sajtó, nem volt szólásszabadság, és az egyes társadalmi rétegek semmilyen képvisellel nem rendelkeztek. Ezáltal a közügyek és a politika iránt érdeklődő értelmiség nem vehetett részt a döntéshozatalban, és annak előkészítésben sem. Ezzel szemben mégiscsak számos nagyobb " társadalmi és politikai emancipációt meghirdető álláspontjukkal rövid idő alatt ideológiai hegemoniájuk alá tudták vonni az orosz társadalom és kultúra jelentős részét.²⁶ Ennek eredményeképpen politikai szempontokkal nem foglalkozott a liberális vagy radikális értelmiségen, illetve a hivatalnoki elitet leszámítva senki. A helyzet mindaddig változatlan maradt, ameddig az ellenzék tevékenysége illegálisnak számított.

Ebben az első érdemi változást az 1864-es a zemsztov-reformokkal érték el. A zemsztvo-reform révén a korlátozott jogkörrel rendelkező önkormányzatok felállításával lehetőség nyílt helyi szinten a legális politizálásra, ez viszont sem volt elég ahhoz, hogy megváltoztassa az ország politikai berendezkedését, amelyben továbbra sem volt hely országos hatáskörű és törvényhozásban közreműködő képviselői intézményeknek.

Ilyen jellegű változtatásokra először az 1905-1907-es első oroszországi polgári forradalom vállalkozott. Ezt az 1905. november 17. kiadott kiáltvány indította el, melyben a cár ígéretet tesz polgári jogok, a vallás, a szólás-, egyesülési- és gyülekezésszabadság megadására és ezeknek a tiszteletben tartására is. Ez azt jelentette, hogy innentől kezdve Oroszországban is lehetőség nyílt arra, hogy szabadon alkothassanak pártokat az arra vállalkozó értelmiségiek, ami tovább politikai joghoz jutást is jelentett, viszont ahhoz, hogy ezek mind meg tudjanak valósulni Oroszországban számos folyamatnak kellett még végbe mennie.²⁷

A jobbágyságot érintő folyamatok

II. Sándor reformjai előtt ugyanaz a 18. század elejétől változatlan helyzet jellemezte az orosz társadalmat. Emellett egyeduralkodó berendezkedés működött az ország egész területén, mindez úgy, hogy ez időközben rengeteg kezdeményezés volt ennek a megszüntetésére, és ez érdekes módon nemcsak az ellenfelek oldaláról, hanem a hívek közül is került ki olyan indítványozás, amely az egyeduralkodó megszüntetését és alkotmányos keretek közé illesztését támogatta volna, de ezekből sajnos egy sem valósult meg.

²⁶ Sz. Bíró Zoltán:7.o.

²⁷ Pach Zsigmond Zoltán: A földesúri gazdaság "porosz utas" fejlődése Oroszországban, http://real.mtak.hu/169182/1/cut_Szazadok_1958_162-189.pdf (2023. november 17.)

A II. Sándor által hozott reformok nem voltak annyira erősek, hogy a teljes változásra kerüljön sor, aminek számos oka volt. Az egyik ilyen ok például a gazdaság alkalmazkodás képtelensége az új helyzethez, melynek fő területe továbbra is a mezőgazdaság maradt. 1905-ben a felszabadított jobbágyság "ideiglenesen kötelezett" státuszba került. A számukra kiadott földterületek az adóhoz képest aránytalanul kicsik voltak, emellett föld megváltási kötelezettségük a földesúrtól való függésük terhét rótták ki rájuk²⁸ még ott is, ahol jóval előbb sikerült ezeket a földeket megváltani. A termelés miatt fennmaradt ez az alá-fölérendeltségi viszony és a bérleti díjakat munkával, nem pedig pénzzel kellett kielégíteni. Ez természetesen a földbirtokosok számára igazán kényelmes helyzet volt, hiszen ez nem okozott számottevő változást az életükben. Eddig is dolgoztak nekik a jobbágyságok, és ez a költségek megváltására való tekintettel tovább is így maradt.

Azonban sajnos ennek a fennmaradásával meg is állt a változás lehetősége, ugyanis nem érezték azt a mértékű változást, amellyel a modernizációra való törekvést erősíteniük kellett volna. A technológiai újításokról való elzárkózás igencsak problémás helyzeteket alakított ki a földesurak számára, ugyanis rengeteg földesúr ment ennek következtében csődbe, így arra kényszerül, hogy eladja a földjét. A 90-es évekre a nemesi földbirtokok majdnem fele elzálogosításra került és ezzel egy időben a parasztság vagyoni rétegződésen ment keresztül, annak ellenére is, hogy a földtulajdon faluközösségi formája ez meglehetősen visszafogta.

A reformok nemcsak ezért jártak némi ellentmondással, hanem azért is, mert ez időközben továbbra is elmaradt az alkotmányozás és a népképviselő ügyeinek megoldása. Az orosz társadalom rendes szerkezete még a reformok következtében is igazán ellenállónak bizonyult, emellett a paraszti közösség tájékoztatatlansága is problémát okozott. Így az eddig kiépített állami közigazgatási rendszer továbbra sem volt képes megoldást jelenteni a kialakult helyzet javítására. Nem tudtak a járási és falvi szintjén eredményesen a jobbágyságot érintő reformoknak érvényt szerezni.

A 19. századi Oszmán Birodalom által kezdeményezett krími háború után az ország tudatában volt vereségének. Érezte, hogy mindenképpen tennie kell annak érdekében, hogy Oroszország ne veszítse el nagyhatalmi státuszát, aminek következtében ismét Európa periferiáján találhatná magát. Ennek érdekében az újonnan trónra lépett uralkodó rögtön átalakításokat hajtott végre. II. Sándor kezdeményezte a reformok kifejezetten a jobbágyság felszabadítását érintették. Emellett modern igazságszolgáltatás és önkormányzat korlátozott bevezetését is célozták, így a község számos területére kiterjedtek. Ellentmondásos

²⁸ Feleky Géza: Az orosz agrárreform, Nyugat, 1915/18. szám, 1040. o.

volt viszont az, hogy az eddigi berendezkedés politikai szempontjait érintetlenül hagyták. Ebből fakadóan a központi törvényhozó testület hiánya újabb problémákat vetett fel. A törvények elfogadását nem szabályozta semmi, a törvényalkotás a nyilvánosság kizárásával, érdekcsoportok politikai küzdelmének kiszolgáltatva elhúzódva és lassan haladt. A politikai vezetés kevés embert vont be még akkor is, hogyha a hatalom gyakorlása során modern megoldásokat is beépítettek. Ennek a modernizációnak az volt az egyik nagyon fontos és fő célja és felismerése, hogy amennyiben Oroszország nem kezd el változtatni a politikáján, nem lesz képes versenybe szállni Európa más nagyhatalmaival.

A krími versengés egyértelművé tette, hogy a közel három évtizedig tartó miklósi politika folytathatatlan. Arra is rávilágított, hogy Oroszországnak – amennyiben az európai hatalmi játszmák meghatározó szereplője akar maradni – gyors és átfogó változásokat kell végrehajtania. Mindenekelőtt rendeznie kell a jobbágyság helyzetét: e nélkül esély sincs a felzárkózásra.

Nemcsak a jobbágyszabadítás feladata állt a megvalósítás előtt. Szinte nem volt olyan terület, ahol ne kellett volna jelentős átalakításokba kezdeni. Jellemző, ahogyan ezt az új helyzetet és az abból adódó feladatokat Mihail Pogogyin 1856 májusában a krími háborút lezáró párizsi béke feltételeinek ismertetésében összefoglalta. „Nem késlekedhetünk. Azonnal rendbe kell tenni mindent, az utakat – legyenek azok vasutak, avagy kőutak –, a fegyver-, az ágyú- és löporgyárakat, az orvostudományi karokat és kórházakat, a kadét- és tengerészeti iskolákat, a gimnáziumokat és egyetemeket, az ipari telepeket és a kereskedelmet, a parasztokat, a hivatalnokokat, a nemeseket és a klérust, a felső rend képzését [...], egyszóval mindent” – foglalta össze a megannyi teendőt a jeles történész. Pogogyin az egyeduralom hívéként, mindenhez azonban még azt is hozzátette, hogy alkotmányra viszont nincs szükség, ám „egy tevékeny, felvilágosult erős hatalomra” annál inkább.²⁹ Ez az alkotmányellenes megjegyzés árulkodik az akkori politikai viszonyokról és egyben rá is mutat a sándori reformpolitika legfőbb hibájára. Ugyanis úgy szerettek volna reformokat és változásokat elérni, hogy a lehető legkevésbé se sérüljenek az uralkodó előjogai. Eredményes változást ugyanis alkotmányozással és képviseleti elv országos szintű érvényesítésével lehetett volna megvalósítani. Ezzel szemben a cár ettől teljes mértékben elzárkózott még úgy is, hogy közvetlenül a környezetéből többen is

²⁹ Погребинский, А. П. Очерки истории финансов дореволюционной России (XIX-XX вв.), М. 1954 ул. idézi i Sz. Bíró Zoltán 22. o

26. – Погодин, М. П.: Историко-политические письма и записки в продолжении Крымской войны. 1853-1856. // Сочинения М. П. Погодина, В 5-ти томах, т. 4. М. 1874. стр. 336., 340., idézi Sz. Bíró Zoltán 23. o.

javasolták és kezdeményezték ezeknek a létrehozását, mint például Pjotr Valujev belügyminiszter, Konsztantyin Nyikolajevics nagyherceg.

Az előzőekben említett, a politikai rendszerekben nem végig vitt átalakítások, illetve azok meg nem valósulása, valamint a nyilvánosság elől elzárt törvényalkotás azt a következményt vonta maga után, hogy az orosz polgároknak politikai és részen polgári jogait a reformoktól ellenére sem biztosították. Ezzel megtartva az orosz történelmi fejlődés „sajátságát”. Azokat az intézményeket, amelyeket a cári uralom az európaiakkal hasonlónak szeretett volna látni, azokat a nyugati mintának megfelelően alakították át, míg azokat, amelyeket a saját érdekükben meg akartak őrizni, tartósan sajátos értékké nyilvánította.³⁰

A 19. századi éhínség közepette végig vitt reformok

A 19.század közepére Oroszország több vonatkozásában ugyan haladt a kor európai változásaival, így például enyhített az addigi megszorításokon a cenzúra terén, amivel tovább csökkentette a belső társadalmi feszültséget. A katonai telepeket is felszámolta, amivel még inkább enyhített a körülményeken. Az uralkodó ifjúkori barátja Jakov Rosztovcev gróf pedig kidolgozta a jobbágyfelszabadítás koncepciójának nagy részét.

A nagy reformok idején területgyarapodásra is szert tett az ország, ami például a közlekedés kérdésében is okozott némi megoldandó logisztikai nehézségeket. Ezeket a távolságbeni kérdéseket vasúti rendszer kiépítésével próbálták kijavítani a hatalmas birodalom területén. Viszont a hatalmas szárazföldi térség igazgatása nem volt egy egyszerű feladat.

Az alakításokat követően a cár uralkodásának derekán szembe kellett nézni azzal, hogy ennek az impériumnak a működtetése nehézségeket vetett fel. Ennek során jelentkezett egy még súlyosabb probléma is, amivel időről időre ciklikusan meg kellett küzdenie a birodalomnak. Ez az európai területüket gyakorta sújtó alacsony mezőgazdasági termeléshez. A felszabadított parasztokra az első komoly *nyeruzsaj*-vagyis a tömeges éhínséget okozó rossz termés, már 1870-es években lesújtott. A ciklikusan, többnyire hét-nyolc évenként ismétlődő éhínség korábban sem volt ismeretlen, ez a jelenség végig kísérte az orosz történelmet. A számos okra visszavezethető élelemhiány – miközben Európa többi részén ekkorra már szinte teljesen megszűnt – Oroszországban még a 19. században is gyakran

³⁰ Ананьич, Б. В. Ганелин, Р. III. Панелх, В. М. (ред.): Власть и реформы. От самодержавной к советской России, СПб. 1996. стр. 305., i.Sz. Bíró Zoltán 23.o

számított. Ezen a helyzeten a jobbágyszabadítás sem tudott változtatni. Olyannyira nem, hogy az első, jobbágyszabadítást követő éhínséget, rövid időn belül újabbak követték. 1891-ben egyetlen év alatt több mint félmillió ember halt éhen. Vagyis a reformok a vissza-visszatérő éhínség, sőt az időnkénti tömeges éhhalál árnyékában teltek. Ehhez járult még az, hogy az jobbágyszabadítás módja, és a termőföld közösségi tulajdonban tartása nem kedvezett a parasztgazdaságok modernizálásának. A gazdák – kevés kivétellel – ugyanazokat a primitív eszközöket és eljárásokat alkalmazták hosszú időn át, mint felszabadításuk előtt. Ám közben jelentősen megnőtt a népességszám és ezzel együtt a lakosság élelemmel való ellátásának a fajlagos terhe is súlyosbodott. Ennek ellenére a kötelező gabona tartalékok képzésére korábbiaknál kevesebb figyelem jutott, mivel a felelősség ekkor már nem a földesurakat terhelte, hanem a faluközösség elöljáróit, akik ennek a kötelezettségnek elődjeiknél jóval kevésbé tudtak megfelelni.

Nem volt tehát egyszerű dolga sem az uralkodónak, sem a reform politikát támogató, azt kidolgozó és megvalósító kormányzati bürokráciának. Mégis elindult ezen az úton és több-kevesebb következetességgel – időnként megtorpanva, olykor egyet visszafelé lépve egyet – de végig ment azon visszavonhatatlanul. Mindenekelőtt ilyenek tekinthető az 1861-es jobbágyszabadítás, amelynek következtében a falusi lakosság száma Oroszország európai felén 1861 és 1900 között 50 millióról 90 millióra nőtt. Ehhez viszonyítva egy férfi földművesre jutó szántóföld átlagos mérete felére csökkent.³¹

A jobbágyszabadítás nehézségei

A jobbágyszabadítást érintő kérdéskörrel már II. Katalin is szembesült, ahogyan az ő unokája is, I. Sándor. Ennek a struktúrának a felszámolása azonban 18. században igazán kockázatos vállalkozásnak tűnt. Azzal ugyanis, hogy eltörlnék a jobbágyszabadítást, az így létrejövő kispaszti közösségek, az obscsinák nem lettek volna képesek az ország agrártechnológiája, infrastruktúrája és piaci viszonyainak fejlettsége mellett a birodalom ellátására. A földbirtokos nemesség sem tudta volna ilyen rövid időn belül a mezőgazdasági üzemeket létrehozni. Emellett a felszabadított parasztság természetesen nem maradt volna továbbá a földesúri felügyelet alatt, ebből adódóan létre kellett hozni egy olyan szervezeti egységet, amely elvégzi ezeket a feladatokat. És meg kellett változtatni a velük kapcsolatos igazságszolgáltatást is. Ezen

³¹ Sz. Bíró Zoltán 51.o

felül szabad emberként már jogilag szerezhettek volna fontosabb társadalmi szerepeket is, mint például zemsztov-képviselő, vagy bírósági ülnök. az eddigi társadalmi helyzetükből adódóan azonban nem részesültek abban az oktatási formában, ami ezen feladatok betöltésére megfelelő tudást nyújtott volna számukra. Ebből az következett, hogy az oktatást is át kellett szervezni.

Az emancipációs törvény miatt rögvést át kellett alakítani számos, a társadalmat érintő rendszer szintű intézményt. Ez azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az eddigi fennálló tradicionális paraszti közösségek számára biztonságot adó rendszer felborul és elégedetlenséget szül a fennálló hatalommal szemben. A felvetődő nehézségeket közepette érthetővé válik, hogy a jobbágyszabadítás sokáig húzódott.

II. Katalin úgy gondolta, hogy a jobbági rendszer gátját képezi az orosz fejlődési lehetőségek, Szerinte ugyanis, ahol „oly súlyosak az adók, hogy a szorgalmas és munkaszerető emberek csak nagyon nehezen találják meg számításukat, ott hosszú időn át csökken a lakosok száma”, míg másutt,, ahol az emberek megtalálják a maguk hasznát, sokasodnak”. Márpedig erre Oroszországban, ahol „nincs elegendő számú lakos, ugyanakkor túl sok a néptelen és megműveletlen föld”, égető szükség lenne rájuk – szögezte le a cárnő.³²

Ebből adódóan több kérdés is felmerült azzal kapcsolatban, hogyan lehet olyan államot létrehozni és működtetni, amely nemcsak egy szűk csoport érdekét tartja szem előtt, – prolongálva ezzel privilegizált helyzetét –, hanem a társadalom szélesebb rétegeire is tekintettel van? Ezek a kérdések már csak abból az indokból kifolyólag is felmerülnek, hogy II. Katalin azt mondta,, a természeti törvény azt írja elő nekünk, hogy minden ember jólétéről gondoskodjunk” továbbá mint ahogy az felvilágosult uralkodóhoz méltó módon illik,, kötelesek vagyunk megkönnyíteni az alávettettek helyzetét annyira, amennyire ezt a józan ítélőképesség megengedi”.³³

E célnak a megvalósulása a 18.század második harmadában nem volt teljesen sikeres, bár a törvény azt írja elő a földbirtokosok számára, hogy:„nagy gonddal vesék ki adóikat, és csak olyan adókat szedjenek, amelyek a legkevesbé szakítják el a parasztot otthonától és családjától”.³⁴ A kornak megfelelően ettől többet nem engedett a helyzet, mert-Diderot és Voltaire levelező partnere szerint – „ egy csapásra, általános érvényű törvénnyel nem szabad sokakat felszabadítani”³⁵ Ez a felfogás azon alapul, hogy az akkori elmaradott agrárgazdaság

³² Наказ Комиссии о составлении проекта нового Уложения, составленной Екатериной II. // Конституционные проекты в России X-начало XX в., М., 2000. стр. 269., idézi Sz, Bíró Zoltán. 53. o.

³³ Наказ Комиссии о составлении проекта нового Уложения, составленной Екатериной II. // Конституционные проекты в России X-начало XX в., М., 2000. стр. (o.) 267./Uo. стр.2 64, idézi Sz. Bíró Zoltán: Az elmaradt alkotmányozás, Osiris Kiadó, Budapest, 2017.53.o.

³⁴ Uo. стр. (o) 268,

³⁵ Uo. стр. (o) 266.

és a felszabadítást követő sokrétű lehetőségek megnyílása és ennek kiszámíthatatlan következményei miatt a nemesség útját állta volna ezeknek a törekvéseknek

Ettől függetlenül azonban nem sokkal ezt követően I. Sándor is elkezdett foglalkozni a jobbágyság kérdéssel, a jobbágysági kötelezettségek felszámolásával. Elsőként kiadott a szabad földművesekről egy rendeletet. Ebben a rendeletben I. Sándor azt mondta ki, hogy innentől kezdve nem csak a nemesek szerezhetnek földeket, hanem például a kereskedők, kispolgárok vagy a kincstári földeken dolgozó parasztok is. Ez a lépés Szergej Rumjancev gróf által benyújtott javaslat alapján történt. Ez az 1803-ban kiadott törvény arra nyújtott lehetőséget, hogy a földbirtokosok önkéntes és kölcsönös megegyezés alapján szabaddá tehesse jobbágyságaikat. Az földesurak és jobbágyságok közötti egyezmény létrejöhetett úgy is, hogy a felszabadult parasztok földhöz is jutottak. Az uralkodó ennek a törvénynek a meghozatalával abban bízott, hogy nem kell foglalkoznia többet a felszabadítást kérdéssel, de ez valamilyen szempontból egyfajta erőpróba is volt, ugyanis így kiderülhetett, hogy milyen hatással van ez az emancipációs lépés a társadalom közhangulatára. Bár ez a próbálkozás mindössze a jobbágyság másfél százalékának adott szabadságot, mégsem volt hiába való lépés, mert bizonyította a nemesek privilégiumhoz való ragaszkodását és jó tapasztalati forrás volt a messze ható következmények kitapasztalásához. Ez a lépés mégis egy fokkal közelebb vezette az uralkodót a jobbágyság felszabadítás tervének megvalósításához, és ezen a rendeleten felbuzdulva 1818-ban meghagyta három magas rangú hivatali tisztviselőnek, hogy egymástól teljes mértékben függetlenül dolgozzanak ki megoldásokat a jobbágyság felszabadításra. Alekszej Arakcsjev, Nyikolaj Mordvinov és Dmitirij Gurjevel voltak azok, akik elkészítették tervezetüket, ellenben különböző okok folytán ezek nem valósultak meg. Viszont három balti tartomány – Estland, Kurland és Livland – jobbágyságainak felszabadítását elérték. Először 1816-ban az Észt ország északi felén élő jobbágyságot tette szabaddá, majd a litvánok lakta Kurlandon is hasonlóképp jártak el. 1819-ben a lettek és észtek által lakott Livland területén is felszabadította a jobbágyságot. Ám ezekben az esetekben a felszabadítás a földrész megváltása nélkül történt. A törvény értelmében tehát személyi szabadságot nyertek anélkül, hogy földtulajdonban nem részesültek volna.³⁶

A következő változásokig közel negyedszázadot és egy új uralkodót kellett a jobbágyságoknak megvárni. I. Miklós 1842 tavaszán kiadott egy olyan rendeletet, melynek értelmében az egész birodalom területére vonatkozóan minden földbirtokosnak meg kellett állapodnia parasztjaival a személyes szabadsággal párosuló földhasználatról. Ennek feltételéül

³⁶ Káló Ferenc: A kolokol és az orosz jobbágyság felszabadítása, Világtörténet https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/vilagtortenet/vt_1992_1/kalo.pdf (2023. november 17.)

azt szabta, hogy a szabad földművesek kötelesek lettek elfogadni, hogy: „pénzben megváltható vagy munkával teljesítendő kötelezettséggel tartoznak a birtokos nemeseknek, akik a földet nekik használatra átengedték”.³⁷

Sajnos ez a lehetőség is kihasználatlan maradt. Ezt támasztja alá az is, hogy a 10,3 millió magán birtokon szolgáló férfi jobbágyból mindössze 27 000 fő élt ezzel a lehetőséggel” a törvény 20 éves élettartama alatt.³⁸ Ellenben ezt is egy hasznos tapasztalatként könyvelhették el ugyanis ez további következtetéseket lehetett levonni a felszabadított jobbágyság felügyeletére vonatkozó adminisztratív feladatokat elvégző szervek működésének és létrehozásának lehetőségeire vonatkozóan. Az e rendelet értelmében felszabadult parasztok személyükben szabaddá váltak, viszont továbbra is kötelezettségekkel tartoztak. Ez a kialakult helyzet nagyon hasonló lesz majd az 1861-ben felszabadított jobbágyokéhoz. Tehát tulajdonképpen nem váltak ezzel a lépéssel „tulajdonos parasztá” (крестьянин-собственник.)³⁹

A jobbágyok a megváltási megállapodással tudtak csak „státuszt váltani” és lettek tulajdonosok. Viszont ameddig nem volt teljes a megváltás, addig tulajdonuk tekintetében továbbra is kötelezettségekkel tartoztak, és korlátozottak maradtak. Ez az 1842-ben hozott rendelet nagyon hasonlít ahhoz a későbbi helyzethez, amit 1861-es emancipációs rendelet szabályaihoz. Ebből adódóan komoly tapasztalathoz juttatta a cári adminisztrációt. Lehetőséget biztosított arra, hogy ezekre az ismeretekre építkezve alakítsanak ki olyan jobbágyfelszabadítást követelő rendszert, ami akkoriban már a kevesek ügyétől eljut addig, hogy az egész társadalom közös ügyévé válhasson.

„Kiszeljov gróf, az 1837-felállított Állami Javak Minisztériumának első vezetője, még a harmincas évek közepén hozzákezdett egy olyan kétszintű közigazgatási rendszer kidolgozásához, majd pedig bevezetéséhez, amely eredetileg csak az állami földeken dolgozó parasztokat érintette volna és később az 1861 után felállított helyi közigazgatás egészének modelljéül szolgált. Ez azért történhetett meg, mert az igazgatás legalsó két szintjét mindkét modellben a faluközösség, illetve a körzet alkotta. De míg a kiszeljovi reformok csak szűk kört érintettek, addig 1861 miután az általa kipróbált modell lényegében általánossá vált.”⁴⁰

³⁷ Sz. Bíró Zoltán 54.o

³⁸ Проблемы общественной мысли и экономическая политика России XIX-XX веков, Л. 1972. стр. 82., idézi Sz. Bíró Zoltán, 55.o.

³⁹ Sz. Bíró Zoltán, 55.o.

⁴⁰ Kiszeljov előterjesztését az állami javak egységes kezeléséért és irányításáért felelős minisztérium felállításáról lásd Всеподданнейшая записка управляющего V отделения Собственной е. и. в. канцелярии П. Д. Киселева (23 ноября 1837 г.) // Министерская система в Российской империи, М. 2007. стр. 559-562., idézi Sz. Bíró Zoltán, 56.o

Ez a reform azt acélt szolgálta, hogy fokozatosan közeledjen egymáshoz az állami parasztek és a magán földesúri jobbágysok joghelyzete. Ennek a végső kimenetele az az lett volna, hogy a magán földesúri jobbágysok függése kötelezettségei megszűnnek és olyan státuszba kerülnek, mint az állami parasztek. De az akkoriban uralkodó I.Miklós úgy gondolta, hogy aktuálisan csak az állami parasztek kérdésével foglalkozik. Ezért 1836 tavasszal létrehozta az uralkodó személyes kancellárjának V. ügyosztályát azzal a feladattal, hogy dolgozzanak ki egy az állami vagyon és állami parasztek igazgatására szolgáló új egységs rendszert. Az ügyosztály vezetője, Pavel Kiszeljov gróf ezt 1837 májusára létre is hozta és végül ezeknek a finomított verziói kerültek bele a kiszeljovi program tervbe. Ez jelentősen javította az akkori állami parasztek élethelyzetét, több osztás földhöz juttatta őket. A túlnépesedett területek esetében áttelepítésre került sor, ezzel csillapítva termőföld hiányát. Emellett a program egyik további céljai az volt, hogy ne robotban mérjék, hanem pénzbe a kötelezettségeiket, ezzel is a piaci forgalmat kívánták javítani.

Ennek a tervnek az érdeme a falusi iskolák létrehozása. Az iskolák terén hatalmas változást hozott ez a rendelet, ugyanis addig, amíg 1838-ban mindössze 60 ilyen jellegű iskola működött, II. Sándor 1855-ös trónra kerülésénél számuk már jócskán meghaladta a kétezernégyszázat. Ezeknek a falusi iskoláknak volt köszönhető a későbbi általános népoktatás bevezetése, melynek a létrejötte nagy kulturális, politikai jelentőséggel bírt.

E megelőző tervezeteket követően vette kezdetét a jobbágysfelszabadítás előkészítése. Az akkor trónra kerülő II. Sándornak, aki trónra lépése előtt azt hangoztatta, hogy elődei politikai berendezkedését szeretné tovább vinni, hamar rá kellett, hogy egészen új megoldásokat kell alkalmaznia. Ezt a ráeszmélést már megelőzte a krími háború vesztesége és egyéb belpolitikai helyzet kényszerűsége, a jobbágysfelkelések sokasodása. Mindenképpen érzékelte a jobbágys kérdéssel való nehéz és egyre súlyosbodó helyzetet, viszont azt szeretete volna, ha először a nép lép ebben a kérdésben. Erre vonatkozó ösztönzését éppen az 1856 tavaszán elmondott rövid moszkvai beszédében is ezt hangsúlyozta:„Hírek terjednek arról, hogy szabadságot akarok adni a paraszteknek; ez nem igaz, s ezt elmondhatják jobbra is, balra is; a parasztek és a földesurak közötti ellenséges érzés azonban sajnos fennáll, és emiatt jó néhány esetben előfordult már, hogy a parasztek nem engedelmeskedtek földesuraiknak. Meggyőződésem, hogy előbb vagy utóbb rá kell lépnünk erre az útra. Úgy gondolom, önök is

osztják véleményemet; következésképpen sokkal jobb, ha ez felülről megy végbe, mint ha alulról." ⁴¹

Ez egy kicsit megtévesztő és ellentmondásos hangvételű felszólalás tulajdonképpen csak annak a kinyilvánítása volt, hogy előbb vagy utóbb mindenképpen el kell jutniuk arra a döntésre, aminek értelmében a jobbágyszabadítás végigmegy. Ugyanennek a hangoztatásnak nem volt különösebb eredménye, viszont annyival közelebb vitte a népet az információhoz, hogy a nem túl távoli jövőben ezeknek az elkerülhetetlen fejleményeknek meg kell valósulniuk.

Ez a sugallat a cár belügyminiszterét váratlanul érte, ugyanis Szergej Lanszkij jól tudta, hogy ezeket az ügyeket igazán körültekintően kell kezelni. Amennyiben napvilágot látnak a már egészen alaposan előkészített jobbágyszabadítást tervek, onnantól kezdve nincs visszaút és nem lehet visszakozni vagy, ha mégis megpróbálnák akkor az igen súlyos következményekkel járna együtt. Ezért úgy gondolta, hogy nem szabad idő előtt hiú reményekkel kecsegtetni a társadalmat. Azért tehát, hogy minél diszkrétebben tudják kezelni az ügyet, hogy kevesebb ellenállásba ütközzenek, ezt az egész tervezetet a belügyminisztériumi munkatársak legeslegszűkebb körben, csak a legmegbízhatóbb bizalmasaival kezdte el kidolgoztatni a jobbágyszabadítás jogi kereteit.

Munkájában Alekszej Ljovsin segítette, akit az Állami Javak Minisztériumából emelt ki, többek között azért, mert korábban ő működött közre a Kiszeljov-féle reformok kidolgozásában. A program megalkotásához Ljovsin két megközelítésből kezdett hozzá. Egyfelől igyekeztek összegyűjteni a jobbágyszabadításra vonatkozó legfontosabb anyagokat, másfelől pedig, fel szeretne volna mérni a közvélemény hangulatát. Ez utóbbi nehézségeket okozott, ugyanis nem hozhatták nyilvánosságra a tervezetet, ennek ellenére hozzávetőlegesen gyorsan sikerült ezeket megoldaniuk. Ljovsin két szisztémával állt elő, az egyik az azonnali felszabadítást jelentett volna, viszont ez csak abban az esetben lett volna kivitelezhető, ha a felszabadítás nem jár a földtulajdon megszerzésével. A másik lehetőség szerint pedig a személyi szabadság elnyerésével kívánta biztosítani úgy, hogy a parasztok megváltása földbiztosításával történjen. Viszont ebben az esetben is kérdések merülnek fel, hogy a jobbágyszabadítás honnan szereznek erre kellő tőkét, amivel meg tudják váltani magukat. Eljátszottak azzal a gondolattal is, hogyha esetleg az állam, mint hitelező megjelenne ebben a helyzetben, mint harmadik fél, akkor maga az állam honnan szerezhetne erre kellő fedezetet.

⁴¹ Речь Александра II., произнесенная им 30 марта 1856 г. перед московским губернским и уездными предводителями дворянства // Конец крепостничества в России. Документы, письма, мемуары, статьи. М., 1994. стр. 85., idézi Sz. Bíró Zoltán, 57.o

Erre sajnos nem volt lehetőség, ugyanis a krími háború után alapvető gazdasági válságba került az egész ország. Így ezt tovább gondolva egy harmadik lehetőség is szoba jöhetett, ami egy késleltetett emancipációnak nevezett folyamatot jelentett volna, ami azzal járt, hogy a parasztság rövid időn belül szabaddá válhatott, viszont szabadságáért cserébe hosszabb ideig kötelezettség terhei alá kerültek volna méghozzá azért mert, ha meg szerették volna váltani magukat, az ahhoz szükséges pénzt kamatostól kellett volna visszafizetniük az államnak. Ámbár ebben az esetben is problémát vetett volna fel a pénz előállításának a kérdése.

„Az előkészítő munka során újabb és újabb problémák merültek fel. Többek között felvetődött, hogy a felszabadított parasztok nem azonos mértékben lesznek érdekeltek az osztásföldek megváltásában, hiszen az ország leginkább iparosodott kormányzóságaiban a termőföld értéke sokkal kisebb volt, mint a jól termő „fekete földi” területeken.”⁴² Ez egy logikus felvetésnek hangzott, ugyanis ott, ahol az agrárgazdaságokon kívül egyszerű volt más munkát találni, ott valószínűleg nem lesz akkora érdeklődés az osztásföldek kiváltása iránt. Erre szükséges volt egy megoldást találniuk, ugyanis az nem kerülhetett törvénybe, hogy a parasztok személyi szabadságukat vásárolják meg, ennek erkölcsi abszurditására való tekintettel. Így olyan megoldással álltak elő, hogy a parasztoknak nem csak a szántóföldet kellett megvásárolni, hanem a faluközösségen belül lévő telküket is, melyen a házuk volt és megélhetésük eszközét szolgálta. Ez arra szolgálta, hogy fizetés nélkül senki se érhesse el a szabadságot, de mégse tűnjön a személyes szabadság kivásárlásának. Így nem voltak erkölcsi aggályok és mégis biztosította azt, hogy a jobbágyok szabadságot szerezhettek, de a földesuraknak is fizetniük kellett.

Mindeközben az uralkodók próbálta rávenni a nemességet ennek a programnak a támogatására, viszont miután ez sikerült, így az 1857 januárjában felállított újabb Titkos Bizottságot. Így majdnem egy évig nemesi támogatás nélkül kellett a jobbágyok és a nemesek elől eltitkolva előkészíteni a terveket. Az uralkodó megelégedve a helyzetet a birodalom északnyugati részén található három kormányzóságot „megfenyegetett azzal, hogy elrendeli az ott található földesúri birtokok összeírását, és a földbirtokosoknak járó szolgáltatások rögzítését. Az inventárium hírére a helyi földbirtokosok – a vilnai főkormányzó, Vlagyimir Nazimov közvetítésével – kérvénnyel fordultak az uralkodóhoz. Ebben azt kezdeményezték, hogy amennyiben a kormányzat lemond az inventáriumról és az emancipáció nem érinti földbirtoka tulajdonjogát, készek elfogadni jobbágyaik felszabadítását.” Itt a központi hatalom belátta egy kisebb hezitálást követően, hogy ez egy olyan lehetőség, amely megoldást kínál a

⁴² i Sz. Bíró Zoltán, 59.o.

holtpontról való kimozdulásra. Épp ezért II. Sándor utasítást adott ki miszerint fogalmazzanak meg egy uralkodói leiratot, amely a három kormányzóság nemességét arra kötelezi, hogy képviselőket kinevezve vitassák meg a jobbágyszabadítás különböző módjait. Viszont az uralkodó előre látó volt, ugyanis ebben a leiratban az is benne volt, hogy ugyan a földesurak birtokait nem veszi el, viszont a parasztok a saját kis gazdaságai meghatározott időn belül megváltásra kell kerüljenek a parasztok részére. Ez mindössze azt jelentette, hogy a parasztok használatra mindenesetre kapjanak egy bizonyos mennyiségű földet, ami biztosítja a létfenntartást, és ezt pénzért természetesen vagy munkáért cserébe kapják meg a földes uraktól.

Az előző három kormányzósági bizottság tevékenysége eredményesnek bizonyult, Ezeken a területeken viszont ahol a foglalkozni kellett a jobbágyszabadítással ott figyelembe kellett venni a helyi sajátosságokat, ami bonyolultabbá tette a hatóság feladatát. A sajátosságukon kívül van még egy másik tényező is, amely technikailag megkönnyíthette volna az állam dolgát, de ez sem volt ennyire egyszerű. "A 19.század derekára a birodalom európai részén található földesúri birtokok jelentős részét – közel felé – jelzálog terhelte. Vagyis az állam elvileg a nekik tartozó földesurak esetében, az esetleges értékkülönbség kifizetése után, nyugodtan magához vehette volna a hitellel terhelt földterületeket és a hozzájuk tartozó jobbágyságokat. Az utóbbiak sorsáról pedig – miután a tulajdonosváltás őket állami felügyelet alá vonta – szabadon dönthetett volna. Az udvar azonban nem merte vállalni. Az uralkodó és környezete úgy ítélte meg, hogy ezzel az eljárással épp legfőbb társadalmi támaszát, a nemességet fordítaná szembe a rendszerrel"⁴³.

Az 1857 decemberében nyilvánosságra kerülő leirat kinyilvánította a jobbágyszabadítást. Így az addig titokban működő Titkos Bizottságnak sem kellett többet titokban működnie, ezért új néven szerveződött újjá, mint Parasztügyi Főbizottság. Az első vezetője Alekszej Orlov herceg volt.

Időközben, ameddig a fővárosban előkészítették a jobbágyszabadítással kapcsolatos nemesi bizottságokat, addig 1858-ban már számos kormányzóságban működtek ilyen szervezetek. Ezek folyamatos javaslatokat adtak a Belügyminisztériumnak. Ez idő alatt a Főbizottság elkészítette az átdogozott program tervét, amit az uralkodó 1858. április 21-én jóváhagyott. Ez a tervezet is a Nazimovnak címzett leirat szerint készült el, ugyan ez már könnyítette a jobbágysági függést, viszont továbbá sem készült teljes egészében felszámolni azt.

⁴³ Sz. Bíró Zoltán: 61.o.

A nyilvánosságra hozatal után egyre több érdeklődést mutattak iránta a társadalom különböző csoportjai, a felszabadulásra váró jobbágyság pedig kezdett türelmetlenné válni, ami időnként heves tiltakozásban tört ki, vagy erőszakos fellépésekben. Ennek okán Vaszilij Dulgorukov, a titkos rendőrség parancsnoka is azt tanácsolta, hogy lehetőleg minél hamarabb tegyenek pontot az ügy végére. Mert ezek a belső lázongások nincsenek jó hatással a belpolitikai helyzetre. Az elsőként felszabadított baltikumi Estlandi vidékeken is eldurvult a helyzet, ugyanis ott lázongások törtek ki, mert őket úgy szabadították ki, hogy nem rendelkeztek földdel. Ebből a helyzetből tanulva december elején tovább finomítottak a programon, és úgy alakították ki, hogy lehetőségük legyen a földek megváltására és öngazgatási intézmények felállítására.

Jakov Rosztovcev kulcsfontosságú karakterré vált a jobbágyfelszabadítás finomított verziójának kialakításában, az uralkodó feltétlen bizalmát élvezte, mindemellett több bizottságban is tag volt, és hosszabb külföldi távolléte során tanulmányozta az ott élő földművesek élethelyzetét. Ebből adódóan a tapasztalataira hagyatkozva ki tudod alakítani egy olyan programtervet, amely hatékonyabb volt az előzőkénél.

A helyi bizottságoktól számos ajánlás érkezett be a Főbizottság részére, de ez olyan mennyiségű volt, hogy ezt ők már nem tudták feldolgozni. Ezért felállítottak két szerkesztőbizottságot, hogy rendszerezzék a nemesi grémiumok javaslatait. Ezekből a javaslatokból 1859 augusztusára el is készült az összefoglaló, és úgy döntöttek, hogy egy 21 kormányzóból álló képviselői bizottságot hívnak Szentpétervárra, ahol ismertetik velük az előkészületeket. 1860-ban újból megszervezték az előző évi gyűlést, ekkor viszont már 24 képviselővel.

A Főbizottság és a szerkesztőbizottságok által megírt javaslatok rendezését követően az újabb módosítások nyomán csökkent a kiadható osztásföldek méretének nagysága és növekedett parasztok kötelezettsége. 1860 októberében elkészültek a végleges szerkesztői javaslatok, melyet felküldtek a Főbizottsághoz, itt még folytak különböző tárgyalások ezeknek a módosításáról, majd végül a Főbizottság által elfogadott tervezet fölkerült az Államtanácshoz, ahol az utolsó jobbágyfelszabadítással kapcsolatos vita zajlott le 1861. január 28-a és február 17-e között.⁴⁴ Ennek a súlyát talán az bizonyította legjobban, hogy az Államtanács munkáját személyesen maga az uralkodó irányította, amire a történelem során nem volt precedens. II. Sándor tehát végig jelen volt, a tanács ülésein maga elnököl, ahol már nem voltak lényeges változtatások az alap tervezeten, a Pavel Gagarin herceg által kezdeményezett módosítást

⁴⁴ V. I. Bovikin: Oroszország ipari fejlődésének társadalmi gazdasági problémái. https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1973_1-2/bovikin.pdf (2023. november 19)

kivéve, miszerint a földbirtokosok a paraszttal kötött megegyezések alapján telhetnek ingyenes felajánlást is, ezt úgynevezett ajándékra kiadásaként nevezték. Ez ugyan egy kisebb földterület volt, de cserébe ingyenes és nem kellett érte fizetnie a jobbágnak.

A több éven át tartó sok kérdést felvető munkának végül 1861. február 19-én született meg a végső gyümölcse, amikor az uralkodó aláírta az emancipációt bejelentő kiáltványt, valamint a jobbágyság felszabadítását tartalmazó 17 rendeletből álló törvénycsomagot⁴⁵.

„A cári manifesztum, amely egyfelől megindokolta a döntést, másfelől pedig ismertette az elfogadott új rendelkezések legfontosabb, elvi jelentőségű elemeit, egyértelműen kinyilvánította, hogy a jobbágyság bizonyos idő elteltével a szabad falusi lakosok minden jogát megkapják”⁴⁶. Továbbá, „feljogosítatnak arra, hogy telküket megváltsák, és a földbirtokosok beleegyezésével sajátjuknak szerezzék meg az örökös használatra kapott szántóföldet”.⁴⁷ Ugyanakkor a kiáltvány arra is felhívta a figyelmet, hogy „mivel az új rend bevezetése – a szükséges változtatások rendkívüli bonyolultsága miatt – nem történhet meg azonnal, hanem legalább 2 évet vesz igénybe, ezen idő alatt a zavarok elkerülése, valamint a köz- és magánhaszn biztosítása érdekében, a földesúri birtokokon eddig kialakított rendet továbbra is fenn kell tartani.”⁴⁸ Az új rendre történő áttérés érdekében pedig minden kormányzóságban kormányzósági paraszti ügyekkel foglalkozó hivatalokat kell létesíteni.

Azon félreértések és viták rendezésére, amelyek az új rendeletek végrehajtása során keletkezhetnek – szögezte le a kiáltvány –, a járásokba békéltető közvetítőket kell küldeni. Mindezeket túl a manifesztum arra is emlékeztetett, hogy az átmeneti idő leteltéig a „paraszttal és a cselédekkel, akár csak eddig, engedelmeskedniük kell földesuraiknak”.⁴⁹ Az utóbbiaknak pedig mindegyik felügyelniük kell a rendre, amíg a kialakítandó körzetek a paraszttal új önkormányzatai létre nem jönnek, illetve a körzeti bíróságok meg nem nyílnak. A kiáltvány arra a fontos részletre is kitért, hogy azon megegyezések létrejöttének elősegítése érdekében, amelynek értelmében a paraszttal a beltelkekkel együtt a szántóföldet is tulajdonuknak szerezhetik meg, a kormány a külön rendelkezései alapján kölcsönök folyósításával és a birtokokat terhelő adósságok eltörlésével fog támogatást nyújtani.⁵⁰ A

⁴⁵ Az 1861. február 19-i kiáltvány szövegét ld. Az újkori orosz történelem forrásai, XIX. század, Egyetemi segédkönyv, Az orosz történelem válogatott kútfői, MTA-ELTE történeti Ruszisztikai Kutatócsoportja, Pannonica, Budapest, 2007, 209. o.

⁴⁶ Манифест 19 февраля 1861 года об освобождении помещичьих крестьян из крепостной зависимости // Конец крепостничества в России. Документы, письма, мемуары, статьи. М. 1994. стр. 211-216 На стр. 212.

⁴⁷ Ца. ул. 213. idézi Sz. Bíró Zoltán, .66.o.

⁴⁸ Манифест 19 февраля 1861 года об освобождении помещичьих крестьян из крепостной зависимости // Конец крепостничества в России. Документы, письма, мемуары, статьи. М. 1994. стр.211-216 Ца.

⁴⁹ Ца. ул. 214.

⁵⁰ Ца. ул. 215.

jobbágyfelszabadítás menetét részletesen szabályozó törvénycsomag legfontosabb rendelete-az *Általános rendelkezés a jobbágyi függőség alól kikerülő parasztokról*, túl azon hogy, első cikkelyében kimondta a magán földesúri parasztok és uradalmi cselédek örök időre történő felszabadítását, fontos szabályokat állapított meg a birtokos nemességre vonatkozóan is. Az Általános rendelkezés tehát nemcsak a személyükben szabaddá vált parasztok jogait és kötelezettségeit foglalta össze, de bizonyos tekintetben a földesurakét is."⁵¹

A rendelkezés kilencedik cikkelye azt mondta ki, hogy a földes urakat ezentúl nem terheli sem a parasztok ellátása, sem pedig a felügyelete. Innentől kezdve nem a birtokos nemeseket terhelte annak felügyelete, hogy a parasztok fizetik-e az állami kincstárt megillető bírságokat. A földesurak megtarthatták birtokaikat azzal a megszorítással, hogy kötelesek voltak megváltásra adni a parasztoknak a jobbágyként használt beltelkeket, és az állam által meghatározott osztásföldet.

A faluközösség életének egyik fontos sajátossága volt az időről időre változóan újra felosztásra kerülő osztásföldek juttatása. Ezeknek a mértéke a család létszámától függött. Mivel csak bizonyos időre kaptak meg egy-egy földterületet, így nem nagyon foglalkoztak azzal, hogy ezeknek a földterületek milyen a kihasználtsága éppen ezért mindenki próbálta minél inkább kizsigerelni. Részben ez is hozzájárult a kisparaszti gazdaságok működésének alacsony hatékonyságához, emellett nehezítette a feladatukat az is, hogy alacsonyan képzettek tájékozatlanok és írástudatlanok voltak. Emiatt kiszolgáltatottságuk egyre csak nőtt. Ez azért is jelentett problémát, mert így nem tudtak elolvasni semmilyen szakirodalmat, amivel tudtak volna segíteni saját magukon. Sajnos a körülöttük felbukkanó agrárszakemberek tanácsait sem tudták értelmezni. Ez éhínség vezetett. A jobbágyok felszabadítása nem oldotta meg a lakosság megfelelő szintű élelmiszerellátását.

A jobbágytelkek megváltásának menete

E nagyszabású reform a megvalósítását a megalkotói nem egyszeri aktusként, hanem hosszan elhúzódó folyamatként képzelték el. E folyamat legérzékenyebb elemét az osztásföldek nagyságának és a megváltás ellenértékének megállapítása, valamint a megváltási megállapodás megkötése jelentette.

⁵¹Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (от 19-го февраля 1861 г.) // ПСЗ-ИЛ. 1. XXXVI. № 36657. Более свежую редакцию положения см. Реформы Александра И.Л. М., 1998. ул. 38-81. idézi Sz. Bíró Zoltán, 66.o.

Az osztásföldek méretének megállapítására vonatkozóan elfogadtak bizonyos általános szabályokat. Ezek segítségével olyan helyzetet próbáltak kialakítani, amelyben a lehető legkisebb veszteség éri majd a birtokos nemességet. A központi szabályozás annak függvényében szabta meg a kiadandó osztásföld maximális és minimális méretét, hogy az a termőföld minősége alapján három kategóriára osztott, attól függően, hogy az ország melyik részén található. Helyi szinten pedig egyedi alkuk kérdése volt, hogy a faluközösségnek átadásra kerülő osztásföld mérete végül mekkora lesz az adott földkategóriára érvényes mérethatárokon belül.

Ugyanakkor a föld megváltásáért fizetendő ár nem az átadott föld értékével állt arányban, hanem a földesúrnak járó korábbi jobbágyi terhek – az úrbér és a robot – nagyságával, mégpedig úgy, hogy a megváltás ára e terhek értékének évi 6 százalékos kamattal növelt 49 éven át fizetendő összegével volt egyenértékű.

A megváltás teljesítése két részletben történt. Az első - a teljes megváltási ár 20 százalékát kitevő részlet megfizetésére a megváltási megállapodás megkötésekor került sor. A fennmaradó 80 százalékot pedig az állam hitelezte oly módon, hogy a megváltás négyötödni ellenértékét nem a parasztoknak adta át, hanem állampapírokban a földbirtokosoknak. A parasztok pedig kötelesek voltak csaknem fél évszázadon át e hitelt az államnak törleszteni.

Az eredeti szabályok nem határozták meg a megváltási megállapodás megkötésének végső határidejét. Miután ez meglehetősen lassan haladt 1881. decemberében kötelező érvénnyel szabták meg, hogy a megváltási megállapodásoknak legkésőbb 1883. január1-jéig meg kell köttetniük. Ennek ellenére az „ideiglenesen kötelezettek” státuszában, vagyis a megváltási megállapodással nem rendelkezők helyzetében lévők –közvetlenül még az I. világháború előtt is – szép számmal akadtak, főként a birodalom periferiáján. Ez annál is inkább meglepőbb, mert az 1905-ös forradalom nyomán az állam eltörölte a parasztok addig felhalmozott megváltással összefüggő tartozásait, illetve kinyilvánította, hogy nem várva be a 49 éves futamidő leteltét – lezártnak tekinti a megváltási folyamatot.

Ám hiába lett a forradalmi kényszer hatására néhány évvel rövidebb a hiteltörlesztés időtartama, a parasztok a megkapott föld tényleges értékének még így is többszörösét - hozzávetőleg háromszorosát - fizették vissza a 20. század elejéig.”⁵²

„Az 1861-es emancipációs szabályok nemcsak a földesúri jobbágyok, de az udvarházi szolgák – másként: cselédek – felszabadítását is elrendelték. Ők azonban sem osztásföldhöz, sem beltelekhez nem jutottak, vagyis megélhetésükhöz semmiféle támaszt, avagy eszközt nem

⁵² Sz. Bíró Zoltán, 70.o

nyertek. Ugyanakkor nem voltak kevesen. Ők adták az 1861-ben felszabadított jobbágyság csaknem 6,5 százalékát. Joghelyzetük – szemben a földesúri jobbág্যokéval – az 1861-es szabályok kihirdetése nyomán nem változott meg azonnal. A rájuk vonatkozó rendelkezés a *Rendelet a jobbági függőség alól ki kerülő cselédekről* nem adott számukra azonnali szabadságot. Erre még két évet kellett várniuk, addig pedig földesúri függésben maradtak.

Az oroszországi parasztságnak volt még két nagy csoportja, amelyre az 1861-es szabályok nem vonatkoztak. Az egyik csoportot a cári család birtokain szolgáló uralkodó-házi parasztok (удельные крестьяне) alkották. E csoport két nemhez tartozó összlétszáma a nagy reformok idején 2 millió fő volt.⁵³ Ugyan a személyüket érintő felszabadításukra már 1858-ban sor került,⁵⁴ ám földhöz juttatásukról csak öt évvel később, 1863 nyarán született döntés.⁵⁵ A nekik juttatott osztásföldek nagyobbak voltak, mint a földbirtokosoknál szolgáló társaiké, ezeket a földeket azonban kötelező volt megváltaniuk.

A másik jelentős csoportot az állami parasztok (государственные крестьяне) alkották. Ők, miközben személyükben szabadok voltak, az állam tulajdonában lévő föld használatáért a kincstárnak úrbért voltak kötelesek fizetni. Számuk meghaladta a 18 millió főt⁵⁶ Jogállásukat tekintve ehhez a csoporthoz tartoztak azok a parasztok is, "akiket ideiglenesen különböző állami bányákhoz és üzemekhez rendelték (0,6 millió fő), valamint azok is, akiket a kincstár magánüzemeknek adott kölcsön" (0,5 millió fő). Az állami parasztok személyükben ugyan szabadok voltak, ám földtulajdonnal nem rendelkeztek. Ezen a helyzeten csak az 1866 novemberében kiadott rendelkezés változtatott. Az ugyanis éppúgy lehetővé tette az addig megművelt osztásföld megváltását, mint azt, hogy e területeket bérbe vegyék. Az utóbbi esetben az állam garantálta, hogy e lehetőséggel a parasztok örök időkre élhetnek.⁵⁷

Zárszó

⁵³ Положение об устройстве дворовых людей, вышедших из крепостной зависимости (от 19 февраля 1861 г.) // ПСЗ-П. т. XXXVI. № 36658. A törvény újabb közlését lásd Крестьянская реформа 1861 года в России, М. 2012. стр. 142-149. P. I. Lyashchenko: History of the National Economy of Russia. New York, 1949. idézi Sz. Bíró Zoltán, 71.o.

⁵⁴ 1460 даровании всем крестьянам удельного ведомства личных и по имуществу прав, предоставленных прочим свободным сельским сословиям (от 20 июня 1858 г.) // ПСЗ-П. т. XXXIII. NN№ 33326. idézi Sz. Bíró Zoltán: Az elmaradt alkotmányozás, Osiris Kiadó, Budapest, 2017.71.o.

⁵⁵ Особое положение о поземельном устройстве удельных крестьян (от 26 июня 1863 г.) // ПСЗ-Пт. XXXVIII. NN№ 39792. idézi Sz. Bíró Zoltán, 71.o.

⁵⁶ Sz. Bíró Zoltán, 71.o.

⁵⁷ P.I.Lyashchenko: i.m. idézi Sz. Bíró Zoltán, 71.o.

Oroszország népessége a 19.század közepére 75 millióra gyarapodott. Ebből a 75 millió lakosból 45 millió volt jobbágy az elmúlt évtizedek alatt, és az ő felszabadításukat és földhöz juttatásukat kezdték meg 1861 és 1866 között országszerte. Ami azt jelentette, hogy a meghozott emancipációs törvények a népesség 60 százalékát érintették.

Az oroszországi jobbágyfelszabadítás szükséges lépésnek bizonyult a társadalom modernizációja felé, azonban sajátos módon nem sikerült megoldania az ország társadalmi problémáit. Ahelyett, hogy a szabadság és egyenlőség elveinek győzelmét hozta volna, inkább lehetőséget teremtett a szocialista eszmék gyorsabb terjedésére. A történelmi eseményekből levonható tanulság, hogy a változásoknak nem csupán formálisaknak, hanem valódi tartalommal is rendelkezőknek kell lenniük ahhoz, hogy hosszú távú pozitív hatásokat érjenek el egy társadalomban. A jobbágyfelszabadítás kudarca rávilágít arra, hogy a valódi társadalmi fejlődéshez szükség van az intézményi és kulturális gyökerek mélyebb átalakítására is.

Irodalomjegyzék

- ☞ Zimányi Vera: Uradalom és jobbágytelek Kelet-Közép Európában, Világtörténet
- ☞ Sz. Bíró Zoltán: Az elmaradt alkotmányozás, Osiris Kiadó, Budapest, 2017.
- ☞ Jean Bodin: Az államról, Válogatás, Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.
- ☞ Veress Éva: Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye 16-17. sz.-i agrártörténetéből. Budapest, 1966.
- ☞ Káló Ferenc: A kolokol és az orosz jobbágyfelszabadítás, Világtörténet, 1994.
- ☞ Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról, Magvető Kiadó, Budapest, 1983.
- ☞ V. I. Bovikin: Oroszország ipari fejlődésének társadalmi gazdasági problémái. https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1973_1-2/bovikin.pdf
- ☞ Pach Zsigmond Pál: A földesúri gazdaság "porosz utas" fejlődése Oroszországban a XIX. század második felében, http://real.mtak.hu/169182/1/cut_Szazadok_1958_162-189.pdf
- ☞ Feleky Géza: Az orosz agrárreform, Nyugat, 1915./18. szám
- ☞ Lőke Gyula: Az orosz feudalizmus: a jobbágyság kialakulása, Social Sciences, 1986. 3. szám.
- ☞ Szvák Gyula (Főszerk.) - Filippov Szergej (szerk.): Az újkori orosz történelem forrásai, XIX. század, Egyetemi segédkönyv, Az orosz történelem válogatott kútfői, MTA-ELTE történeti Ruszisztikai Kutatócsoportja, Pannonica, Budapest, 2007.
- ☞ Nyikolaj Andrejevics Medusevskij: Utrvzsegyenyije abszoljutyizma v. Rossziji, DirectMedia, Moszkva-Berlin, 2015. <https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fpublications.hse.ru%2Fpubs%2Fshare%2Fdirect%2F549932015.pdf>